

ומתמצים התוספות: **ויש לומר, אין הכי נמי!**

אכן גם לולא שנאמר "והפדה" היינו יודעים שאמה נקנית בכסף.

אלא שבכל זאת הכתוב **איצטריך** [הוצרך] לומר "והפדה" ללמדנו **דרשה אחרינא** [אחרת], **לגרעון כסף** – שהאדון מצווה לסייע בפדיונה של האמה על ידי שיגרע מפדיונה כמבואר בגמרא.

ומקשים התוספות קושיא נוספת על הגמרא:

ואם תאמר: מאחר שהגמרא אומרת שדורשים "שכיר שכיר" לגזרה שוה, אם כן קשה:

אמאי איצטריך היקישא דעבד עברי ואמה עבריה?

מדוע הוצרך הכתוב להקיש עבד עברי לאמה עבריה, בכדי ללמד שאף בעבד עברי הנמכר לישראל נאמר **קנין כסף?**

והרי גם לולא היקש זה **נילף**, נלמד שנמכר לישראל נקנה בכסף בגזרה שוה "**שכיר שכיר**" **מנמכר לעובד כוכבים**, שנאמר בו "מכסף מקנתו"!

ומתמצים התוספות: **ויש לומר**, דאכן גם בלא ההיקש היינו יודעים שעבד עברי הנמכר לישראל נקנה בכסף. אך בכל זאת, **הקישא דעבד עברי לאמה עבריה איצטריך** לדרשות אחרות, **למימר** [לומר] –

א. **מה**, כמו שאמה עבריה אינה יוצאה בראשי אברים⁽⁴⁸⁹⁾, אף עבד עברי אינו יוצא בהן.

ב. **ומה**, וכמו שעבד עברי יוצא בשש ויובל⁽⁴⁹⁰⁾, אף אמה עבריה יוצאת בשש ויובל.

"לך", ולא ליורש

[ו"עבדך", מלמד שעבד עברי עובד לקונה בלבד, אבל לא ליורש].

ונלמדנו **מנמכר לישראל**, שגם בו נאמר "שכיר" כמבואר בסוגייתנו.

ונמכר לישראל, הרי הוא נלמד מאמה שנקנה בכסף, **כדמפרש גמרא לעיל**, ואם כן, מדוע הכתוב הוצרך לומר "מכסף מקנתו"?

ומתמצים התוספות: אכן למסקנת הגמרא, גם לולא שנאמר "מכסף מקנתו" יש ללמוד שהנמכר לגוי נקנה בכסף מגזרה שוה "שכיר שכיר", אך הכתוב בכל זאת אמר "מכסף מקנתו" משום **דאיצטריך ליה**, שיש בו צורך לדרשה אחרת:

לכדררשינן לעיל [ח א]: "מכסף מקנתו" – **בכסף בלבד הוא נקנה, ואינו נקנה בתבואה וכלים.**⁽⁴⁸⁸⁾

ועתה התוספות מקשים קושיא אחרת:

ואם תאמר, אמנם הסקנו שהכתוב הוצרך לומר "מכסף מקנתו" לגבי נמכר לגוי, אך יש להקשות לאידך גיסא:

אמאי איצטריך, מדוע הכתוב הוצרך לומר באמה העבריה "והפדה", שמכאן הגמרא לומדת **לענין כסף**, שקונה באמה העבריה?

לשתוק קרא מיניה, היה ראוי לו לכתוב לשתוק ולא לאמר, ונלמד זאת מגזרה שוה "שכיר שכיר"!

ונילף, נלמד את דין אמה עבריה מעבד עברי הנמכר לישראל, שנאמר "העברי או העבריה" [ומכאן הגמרא דורשת שהם הוקשו זה לזה].

ונלמד את דין עבד עברי הנמכר לישראל מעבד עברי הנמכר לעובד כוכבים מגזרה שוה ד"**שכיר שכיר**" כמבואר בגמרא.

וכשם שהנמכר לגוי נקנה בכסף [שנאמר "מכסף מקנתו"], כך עבד עברי ואמה עבריה הנמכרים לישראל נקנים בכסף.

נמצא, שגם לולא שנאמר בתורה "והפדה", היינו יודעים שאמה העבריה נקנית בכסף! ולמה הוצרך הכתוב לומר "והפדה"?

קונים בהם אפילו אם אינם שוים פרוטה. ויש אומרים שאפילו אם יש בהם שוה פרוטה אינם קונים אם אין שומתם ידועה. [לעיל ח א. עיין שם].

489. עבד כנעני שרבו הפיל את עינו או את שינו או אחד משאר ראשי אבריו יוצא לחפשי, ואמה עבריה אינה יוצאת בכך שנאמר [שמות כא ז]: "לא תצא כצאת העבדים". כלומר: לא תצא ביציאת שן ועין וראשי אברים כיציאת עבדים כנענים. גמרא להלן טו א.

490. היציאות הללו נאמרו בתורה בענין עבד עברי. [יציאת שש נאמר בספר שמות כא ב. ויציאת יובל נאמרה בספר ויקרא כה מ].

כוכבים הואיל וכל קנינו בכסף", כלומר: אילו גוי היה קונה עבד עברי גם בשטר, אם כן היינו לומדים מכאן שהתורה לא נתנה לגוי קנין נפרד שאינו נוהג בישראל, שהרי גם ישראל קונה עבד עברי בשטר. אבל מאחר שכל קנינו של עכו"ם בישראל אינו אלא בכסף ולא בשטר, אם כן יש לומר שכשם שמצאנו במטלטלין שלגוי יש קנין בפני עצמו ולישראל קנין בפני עצמו, כך גם בעבד עברי נאמר כן. והואיל וישראל קונה בשטר, ראוי לומר שאינו קונה בכסף שזהו קנינו של הנכר.

488. למעט קנין חליפין הנעשה בתבואה וכלים, או, למעט תבואה וכלים שאין בהם שוה פרוטה, שלא תאמר שמשום שהנאתם מוזנת

ומתרצים התוספות: **ויש לומר, דאי לאו**, לולא נאמר בתורה **"אזנו"**, הוה **ילפינן**, היינו לומדים את דין מוכר עצמו מגזרה שוה ד**"שכיר שכיר"** ממכרוהו בית דין, ואומרים: כשם שמכרוהו בית דין נרצע, כך מוכר עצמו נרצע.

דאף על גב דעבד שמוכר עצמו לא מצי אמר [אינו יכול לומר] **"אהבתי את אשתי"**, בכל זאת הוה **אמינא** [הייתי אומר] שהגזרה שוה **"שכיר שכיר"** באה ללמד דאף על פי כן גם הוא **נרצע**.

לפיכך, **קא משמע לן** השמיענו הכתוב את המילה **"אזנו"**, ללמד **דאין** מוכר עצמו **נרצע**.

ואידך, לגזרה שוה הוא דאתא

[ולדעת רבי אלעזר שאף מוכר עצמו נרצע, המילה "אזנו" לא באה למעט את מוכר עצמו, אלא לגזרה שוה מ"אזן" שנאמרה במצורע, ללמד שהרציעה נעשית באזן ימין].

קשה: אמנם לדעת רבי אלעזר לומדים מהמילה "אזנו" גזרה שוה, אבל התורה לא היתה צריכה לומר "אזנו" פעמיים, שהרי אפילו אם היה נאמר "אזנו" רק פעם אחת, כדי ללמד את עצם הדין שהרציעה נעשית באזן, בכל זאת היינו דורשים את המילה "אזנו" לגזרה שוה, מפני ש"אזן" שנאמרה במצורע היא מיותרת כמבואר במסכת מנחות [י א.]. ובאה ללמד שלומדים "אזן" "אזן" לגזרה שוה!

ואם כן קשה: מדוע [לדעת רבי אלעזר] התורה הוצרכה לומר פעמיים "אזנו" [ורצע אדוניו את אזנו], ונתת באזנו? (492)

ואומרים התוספות:

"ההיא לגזרה שוה הוא דאתא" – **פירוש: וצריך שתהא מופנה משני צדדין** – צריך שבשני הצדדים [המקומות] שהוזכר בהם "אזן", המילה "אזן" תהיה פנויה [מיותרת], ולא ילמדו ממנה שום דבר אחר מלבד גזירה שוה.

דאי אינה מופנה אלא מצד אחד, מפני שאם רק בצד אחד [במצורע] בלבד המילה "אזן" היתה מיותרת, הרי **איכא למאן דאמר דלמידין ומשיבין**, יש דעה [במסכת נדה כב ב], שכל גזירה שוה המופנית מצד אחד בלבד,

פירוש: "יורש", היינו אם האדון מת ולא השאיר בנים, אלא נשארו לו יורשים אחרים, **כגון בת ואח**, אזי אין העבד עובד אותם.

אבל אם האדון מת והשאיר אחריו בנים, עובד הוא את הבן, כדלקמן בגמרא [יז ב].

ולא אזנו של מוכר עצמו

[פעמיים נאמר בתורה שעבד שמכרוהו בית דין נרצע ב"אזנו". למעט שדוקא אזנו של עבד שמכרוהו בית דין נרצעת, ולא אזנו של מוכר עצמו].

נאמר בתורה [שמות כא ד –] בענין עבד עברי:

"אם אדוניו [של העבד] יתן לו אשה [שפחה כנענית], וילדה לו בנים או בנות, האשה וילדיה תהיה לאדוניה [לעולם, מפני שדין הילדים כדין עבדים כנענים שאינם יוצאים בשש או ביובל]. והוא יצא בגפו [לבדו]."

ואם אמור יאמר העבד: אהבתי את אדוני, את אשתי [השפחה], ואת בני [העבדים]. שהרי הם נשארים בבית האדון ואינם יוצאים לחירות. ולפיכך לא אצא חפשי!

ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם".

ולהלן [כא ב] הגמרא אומרת שעבד אשר אין רבו רשאי למסור לו שפחה כנענית, אינו נרצע, מפני שאינו יכול לומר "אהבתי את אשתי [השפחה]. ולכן] לא אצא חפשי".

ומקשים התוספות על דברי הגמרא בסוגייתנו:

הגמרא דורשת מ"אזנו", שדוקא אזנו של עבד שמכרוהו בית דין נרצעת, ולא אזן של מוכר עצמו.

ואם תאמר: למה יש לי צורך לדרוש את המילה "אזנו" למעוטי דמוכר עצמו אינו נרצע?

תיפוק ליה, הרי יש ללמוד דמוכר עצמו אינו נרצע, מכך **דאין רבו מוסר לו שפחה כנענית** [לדעת תנא קמא, שהגמרא דנה כאן בדבריו]. ולכן אינו יכול לומר "אהבתי את אשתי [השפחה]", ואינו נרצע!

וכמו דמבואר בגמרא לקמן [כא ב], דבעינן, שבעבד נרצע צריך שיתקיים בו הכתוב: **"אהבתי את אשתי ואת בני"**! (491)

492. כן הקשה תוספות הרא"ש [זוה לשונו: "ואם תאמר: תיפוק ליה דההיא דמצורע מופנה לגזרה שוה, כדמוכח בהקומץ רבה". וביאור דבריו הוא כמו שביארנו בפנים].

491. הריטב"א הוכיח מקושיא זו שגם המוכר עצמו מותר בשפחה כנענית, אלא שאין רבו כופהו לכך, ומדברי תוספות מוכח שהם חולקים על הריטב"א. וסוברים כדעת רש"י ששפחה כנענית אסורה על מוכר עצמו, ואינו רשאי לקחתה. [ועיין הערה 559 על הגמרא].

ותנא קמא עונה על כך, שאין צורך למעט את בעל חובו, מפני שאף בשאר המקומות הוא אינו סובר כרבי נתן].

ודנים עתה התוספות האם הלכה כרבי נתן מכח דברי הגמרא בסוגייתנו ובסוגיות אחרות:

ומביאים התוספות שיש סוברים שאין הלכה כרבי נתן, ויש שלש ראיות לדבריהם:

א. **מכאן** בסוגייתנו, יש **מדקדקין** (496) **דאין הלכה כרבי נתן**.

דהא רבי אליעזר ורבנן פליגי בדברי רבי נתן, ורבי אליעזר דשמותי הוא [שהיה מנודה, ומתלמידי בית שמאי היה], **סבר כרבי נתן**. ורבנן חולקים עליו.

ומאחר שרבי אליעזר היה מנודה, ומתלמידי בית שמאי היה, אין הלכה כמותו, אלא **כרבנן!**

ב. **ועוד** ראיה נוספת שאין הלכה כרבי נתן, מדברי הגמרא להלן ס ט א:

שנינו במשנה [שם]: רבי טרפון אומר: יכולין ממזרין ליטרה.

דהיינו, לטהר את זרעם, שלא יהיו בניהם ממזרים, אלא יהיו מותרים לבוא בקהל. (497)

כיצד? – ממזר שנשא שפחה [כנענית, הרי] בנה עבד [כנעני], ואינו ממזר. (498)

ואם האדון – שיחררו, נמצא אותו הבן, בן חורין, ומותר לבוא בקהל. (499)

והגמרא מביאה שם מעשה, שרבי שמלאי היה מתארח

אמנם אפשר ללמוד ממנה בגזירה שוה שדין שני המקומות שוה, אבל "משיבין" עליה, כלומר, אם יש לטעון מסברא, שלא מסתבר להשוות את הדין בשני המקומות, טוענים טענה זאת כנגד הגזירה שוה, ויש בכח הטענה הזאת לדחות את הדין הנלמד מגזירה שוה.

ואף רבי אלעזר סובר כדעה זו. ולפיכך רבי אלעזר סובר שהמילה "אזנו" נאמרה בתורה פעמיים לדרוש גזירה שוה שהיא "מופנה משני צדדים" ["אזנו" שבעבד נרצע מיותרת. ואף "אזן" המצורע מיותרת, כמבואר במנחות י ב], כדי שלא נוכל להשיב [לטעון] על הגזירה שוה מכח הסברא, שרציעה אינה נעשית באזן ימין: (492*)

ומאי משיבין, ומה אפשר לטעון כנגד הגזירה שוה?

דאיכא למיפרך, יש לפרוך את הגזירה שוה, ולטעון: **מה לאזן שהזכרה במצורע**, שהיא און ימין, הרי זה משום **שכן** המצורע **טעון** להביא בטהרתו **עץ ארז ואזוב ושני תולעת**. (493)

והואיל והתורה החמירה בטהרת המצורע בכל הדברים הללו, לפיכך גם החמירה בו, שה"אזן" שהזכרה בו היא דוקא און ימין.

אבל נרצע, שמלבד רציעתו באזן, אינו צריך להביא שום דבר, יש לומר שהתורה הקלה בו, שהאזן שהזכרה בו אינה און ימין דוקא, אלא כל אחת משתי אזוני ראויה לרציעה. (494)

ואידך

פירוש: תנא קמא – בעלמא נמי לא סבירא ליה כרבי נתן [תנא קמא ממעט מהכתוב "הענק תעניק לו" – ולא למוכר עצמו. ואילו רבי אלעזר (495) ממעט: "לו" – ולא לבעל חובו כרבי נתן].

494. כן מבואר בפירוש במסכת יבמות קד א. ועיין שם. [מסורת הש"ס]. ועיין עצמות יוסף.

495. בספרים שלפני בעלי התוספות היה כתוב "רבי אליעזר", ולא כפי שכתוב לפנינו "רבי אלעזר".

496. וכן דקדק רבנו תם כמבואר בתוס' טו ו' ותוספות הרא"ש [וכן משמע להלן בתוספות]. אך לבסוף רבנו תם חזר בו. וכפי שיבואר בהמשך דברי התוספות.

497. בני הממזר הרי הם ממזרים כמותו ואסורים לבוא בקהל.

498. ישראל שבא על שפחה כנענית הולד אינו מתייחס אליו, ודינו כדין אמו והרי הוא עבד כנעני ואינו ממזר. גמרא להלן סח ב.

499. אסור לישראלית להנשא לעבד כנעני. שנאמר [דברים כג יח]: "לא תהיה קדשה מבנות ישראל". כלומר: אסור לישראלית להיות

492. תוספות הרא"ש.

אך לשון התוספות שלפנינו קשה: מדוע תוספות כתבו "דאיכא למאן דאמר"? הלא מפורש במסכת יבמות קד א שרבי אליעזר עצמו סובר כן! [וגירסת התוספות להלן [בדיבור הבא] שסוגייתנו נאמרה לרבי אליעזר ולא לרבי אלעזר].

יש לומר: להלן הגמרא אומרת על דברי חכמים: "ואידך אם כן לימא קרא און" וכו'. משמע שאף חכמים סוברים שמופנה מצד אחד למדים ומשיבים. ולא התבאר בשום מקום בפירוש שחכמים סוברים כן. ולפיכך כתבו תוספות שהגמרא כאן רוצה ליישב את דברי חכמים אף לדעת "מאן דאמר דלמדין ומשיבין". עצמות יוסף. [ועיין שם בתחילת דבריו].

ובספר מלוא הרועים פירש שתוספות לא הביאו את דברי רבי אליעזר עצמו, מפני שיש גורסים בסוגייתנו רבי אלעזר ולא רבי אליעזר, והגמרא ביבמות שם נאמרה לדעת רבי אליעזר.

493. כמבואר בפרשת מצורע [ויקרא יד].

אלא שמע מינה, שיש ללמוד מדברי הגמרא שם, דאין הלכה כרבי אליעזר האומר שמוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית.

אלא דודאי מוכר עצמו, אין רבו מוסר לו שפחה כנענית. ולפיכך היה רבי שמלאי צריך לומר לאכסנאי לגנוב.⁽⁵⁰¹⁾

וכי היכי דבהא לית הלכתא כוותיה, כשם שאין הלכה כרבי אליעזר במה שאמר שמוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית, כך גם בהא דקאמר מעניקין לו [למוכר עצמו], אף בזה לית הלכתא כוותיה [אין הלכה כמותן].⁽⁵⁰²⁾

אלא ודאי אין מעניקים לו, וכדברי תנא קמא.

ומבואר בגמרא שתנא קמא חולק על רבי נתן. ואם כן, מאחר שהלכה כתנא קמא, בהכרח אין הלכה כרבי נתן.

ג. ועוד ראיה נוספת שאין הלכה כרבי נתן:

מהא דהגמרא להלן [טז ב], המביאה ברייתא, ומתקשה בדבריה, ואמר על כך אביי לקמן [שם]:

הא מני, כדעת מי נשנתה הברייתא הזאת? – תוטאי היא!⁽⁵⁰³⁾

דתוטאי אמר שדורשים את הפסוק "הענק תעניק לו" – "לו", ולא לבעל חובו.

ומשמע מלשונו של אביי דאין הלכה כוותיה כתוטאי, אלא כדעת תנא קמא בסוגייתנו, שחולק על רבי נתן.⁽⁵⁰⁴⁾

עד כאן הביאו התוספות שלש ראיות לדעת הסוברים שאין הלכה כרבי נתן.

ואולם, רבנו תם ור"י פירשו דהלכה כרבי נתן.⁽⁵⁰⁵⁾

אצל אכסנאי שהיה ממזר, ואמר לו רבי שמלאי: אילו הייתי מכירך לפני שנשאת אשה, הייתי מייעץ לך עצה לטהר את בניך שלא יהיו ממזרים.

והגמרא מסתפקת שם באיזה דרך היה רבי שמלאי מייעץ לאכסנאי לטהר את בניו.

אחת האפשרויות שהוזכרו בגמרא שם: שהיה אומר לו – "לך גנוב, ובית דין ימכרוך לעבד עברי, ואדונך יתן לך שפחה כנענית", ובני השפחה יהיו עבדים כנענים ולא ממזרים, וכאשר האדון ישחררם, יהיו מותרים לבוא בקהל.⁽⁵⁰⁰⁾

ומכאן מדקדק רבנו תם שאין הלכה כרבי נתן:

מהא דאמר לקמן פרק האומר [סט א], לגבי אושפזיכניה [האכסנאי] דרבי שמלאי, שממזירא הוה, שהיה ממזר.

אמר ליה רבי שמלאי: אי קדימתך, טהרתינו לבניך! אילו הייתי מכירך לפני שנשאת אשה, הייתי משיאך עצה לטהר את בניך.

ומפרש הש"ס שם [באחת מן הדרכים בגמרא שם], משום דאמר ליה: זיל, גנוב, ואיזדבן לעבד עברי! – שהיה רבי שמלאי אומר לו "לך גנוב וימכרוך בית דין לעבד עברי".

ויש להוכיח משם שאין הלכה כרבי אליעזר הסובר כרבי נתן:

שהרי, אי מוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית כדעת רבי אליעזר, אם כן קשה: למה ליה למימר "אזיל גנוב" – מדוע רבי שמלאי הוצרך לומר לו "לך גנוב"?

הרי הוה ליה למימר: זיל, זבון עצמך! – היה ראוי לו לומר "לך ומכור את עצמך לעבד עברי", בלי לעבור על איסור גנבה!

לעיל, ראה הערה 491.

502. שהרי שני הדינים הללו הוזכרו במחלוקת אחת בין תנא קמא לרבי אליעזר בברייתא.

503. שם חכם.

504. כנראה משמע לתוספות כן מפני שאילו היתה ההלכה כתוטאי היה צריך לומר: "אמר אביי דרשינן" לו ולא לבעל חובו וכדתניא אומר" וכו'. ולא היה ראוי לומר "הא מני" שמשמע שזו דעת יחיד. ואין הלכה כדבריו.

505. לעיל רבנו תם הוכיח שאין הלכה כרבי נתן. ופירש חכמת מנוח שרבנו תם חזר בו. וכן מבואר בתוספות טוך ובתוספות הרא"ש.

מופקרת לזנות. ואסור לה להנשא לעבד כנעני מפני שאין קידושין תופסין לו בה, והרי היא מופקרת לבעילת זנות. [על פי אונקלוס ורש"י שם].

500. למסקנת הגמרא שם מותר לממזר לשאת שפחה כנענית אפילו אם אינו עבד עברי, ולפיכך היה רבי שמלאי אומר לו לשאת שפחה בלא להמכר. אך בהוה אמינא הגמרא סברה שאסור לממזר לשאת שפחה כנענית. ולפיכך היה רבי שמלאי צריך להשיאו עצה לגנוב ולהמכר לעבד עברי.

501. לדעת הריטב"א אפילו רבנן מודים שמוכר עצמו מותר בשפחה כנענית. אלא שאין כח ביד רבו לכופו על כך. ולפיכך הריטב"א מפרש שאכן לא היה צריך לומר לו לגנוב, ופשיטא שלא היה משיאו עצה לעבור על איסור "לא תגנובו". עיין שם. ומתוספות מוכח שלדעתם מוכר עצמו אסור בשפחה כנענית כדעת רש"י, וכן מוכח מדבריהם

והגמרא מתרצת על פי דברי רבי נתן, שרקעות הלוח היו משועבדים מחיי אביהם לבעל חובו [משום שראובן הנושה מנה בשמעון, ושמעון נושה בלוי, קרקעותיו של לוי משועבדות לראובן, כרבי נתן].

נמצא, שהיתומים קנו קרקע שכבר היתה משועבדת לבעל חוב מחיי אביהם, ולפיכך בעל חוב גובה אותה מהם.⁽⁵⁰⁶⁾

ומכאן למדו רבנו תם ור"י שהלכה כרבי נתן, כדלהלן: והתוספות מוכיחים זאת בשלשה שלבים:

[א] דהא לגבי פלוגתא דאביי ורבא בפרק כל שעה [פסחים שם] מאימתי בעל חוב זוכה בקרקע שגבה בחובו, דאמר רבא: בעל חוב מכאן ולהבא הוא גובה –

אי אפשר לרבא ליישב את שיטתו אליבא⁽⁵⁰⁷⁾ דרב נחמן, דאמר "יתומים שגבו קרקע בחובת אביהן, בעל חוב חוזר וגובה אותה מהן", אלא רק על ידי שאמר, שרב נחמן סובר כרבי נתן.

[ב] והרי קיימא לן הלכה כרב נחמן בדיני ממונות.

ואם כן, בודאי יש לפסוק להלכה כרב נחמן שאמר "יתומים שגבו קרקע בחובת אביהן בעל חוב חוזר וגובה אותה מהן".

ועוד ראיה שהלכה כרב נחמן בזה, שהרי רבא נמי דחק להעמידה, שהרי רבא נדחק ליישב את המימרא של רב נחמן, שאף רב נחמן יסבור כמותו. ומכאן מוכח שאף רבא הסכים לכך שהלכה כרב נחמן בזה.

[ג] אמנם לדעת אביי אין הכרח מדברי רב נחמן שהלכה כרבי נתן, [שהרי, לדעת אביי בעל חוב למפרע הוא גובה, ונמצא שאף בלא שעבודא דרבי נתן, בעל חוב גובה את הקרקע מן היתומים, מפני שהרי היא כגבויה לאב למפרע, וכאילו זכה בה האב בחייו].

אך, קיימא לן כרבא גבי אביי, הלכה כרבא בכל מקום שנחלק על אביי.⁽⁵⁰⁸⁾

ולדברי רבא הרי רב נחמן פסק כרבי נתן. [והלכה כרב נחמן בדיני ממונות].

ולמדו זאת מדברי הגמרא בפסחים [לא א] לשיטת רבא שם. וכדלהלן:

המלוה מעות לחברו, ושיעבד לו את נכסיו, ואמר לו: אם לא אפרע לך עד יום פלוני, תגבה את חובך מנכסיו, והגיע הזמן ולא פרע, ובא המלוה לגבות מנכסיו.

נחלקו אביי ורבא מאימתי הקרקע נקנית למלוה:

אביי אמר: בעל חוב, למפרע הוא גובה. ובשעה שהמלוה גבה את הקרקע, התגלה הדבר למפרע, שכבר משעת ההלוואה הקרקע היתה קנויה לו [כלומר בשעת ההלוואה נקנים נכסי הלוה למלוה, אם יתברר שבסופו של דבר הוא יגבה אותם].

רבא אמר: מכאן ולהבא הוא גובה. שאין הקרקעות נקנות למלוה, אלא משעה שגבה אותם ואילך, ולא למפרע.

[ונפקא מינה: אם המלוה מכר או הקדיש את הקרקע לפני שגבה אותה. לאביי – מכירתו מכירה. מאחר שבסופו של דבר הוא גבאה, נמצא שהיתה משעת ההלוואה שלו. אבל לדעת רבא, אין מכירתו מכירה, מפני שעדיין לא זכה בקרקע].

והגמרא מביאה שם את דברי רב נחמן, שאמר: יתומים שגבו קרקע בחובת אביהן [מאדם שלוחה כסף מאביהם] שמת. אזי, אם אביהן היה חייב ממון לאדם אחר, אותו אדם, חוזר וגובה אותה מהם.

ולכאורה רב נחמן סובר כאביי, שבעל חוב למפרע הוא גובה, ובשעה שהיתומים גבו קרקע עבור חובת אביהם, התברר למפרע שכבר אביהם זכה באותה קרקע בשעת ההלוואה.

אבל, לדעת רבא, שבעל חוב מכאן ולהבא הוא גובה, נמצא שהקרקע לא היתה של אביהם בחייו, והרי זה כקרקע שקנו היתומים לאחר מות אביהם, שאין אותה הקרקע משועבדת לבעל חוב.

ולפיכך, הגמרא מקשה מדברי רב נחמן על דברי רבא.

[כי לרבא, שבעל חוב מכאן ולהבא גובה, קשה: מדוע אמר רב נחמן "יתומים שגבו קרקע בחובת אביהן בעל חוב חוזר וגובה אותה מהן"?]

507. לשון תוספות קשה. ובתוספות הרא"ש כתוב: "אי אפשר לרבא ליישב 'אליביה' 'הא' דאמר רב נחמן". כלומר: רבא לא יכול לפרש לשיטתו את מה שאמר רב נחמן. וכו'.

508. מלבד שש מחלוקות וסימנים יע"ל קג"ם. להלן נב א ועוד. ועיין רש"י ותוספות שם.

506. בקושי הגמרא שם, המקשה הבין שהמלוה גובה את הקרקע מפני שהיא היתה שייכת לאב. והמתרץ השיב שהמלוה אינו גובה את הקרקע מפני שהיתה של האב. ואף לא מפני שהיא כעת של היתומים, שהרי יתומים שקנו קרקע לאחר מיתת אביהם אין בעל חוב גובה אותה מהם, אלא בעל החוב גובה את הקרקע מכח השעבוד שחל על קרקע הלוה בחיי אביהם, שהקרקע השתעבדה לו מדין שעבודא דרבי נתן, למרות שהקרקע לא היתה של האב באותה שעה.

ומה שאומר [הסובר שאין הלכה כרבי נתן] **דרבי אליעזר** "שמותי" הוא, אין זו ראייה. שהרי **ברוב הספרים גרס "רבי אלעזר"**, ולא "רבי אליעזר". (509)

ג. עוד הוכחנו לעיל שאין הלכה כרבי נתן, ממה שהגמרא להלן [טז ב] אומרת "הא מני, תוטאי היא, דאמר: לו, ולא לבעל חובו", ומשמע שאין הלכה כתוטאי [הסובר כרבי נתן].

ועתה תוספות דוחים ראייה זו:

והא דקאמר אביי "הא מני תוטאי היא", **דילמא הכי קאמר**, יתכן שכך התכוין אביי לומר: **תוטאי היא – וסבירא לן כוותיה!**

ואנו סוברים כדבריו, מפני שהלכה כרבי נתן.

והתוספות מביאים את דברי ה"ר נתנאל, שאף הוא סובר כרבנו תם ור"י שיש להוכיח שהלכה כרבי נתן מהגמרא בפסחים הנ"ל.

אך, רבנו תם ור"י הוצרכו לומר שהלכה כרבי אליעזר שאף מוכר עצמו מעניקים לו, [והסתפקו שמא בענין כל הדברים המוזכרים בברייתא הלכה כמותן]. ואילו ה"ר נתנאל מיישב את דברי רבי נתן אף אם נאמר שאין הלכה כרבי אליעזר:

וה"ר נתנאל מפרש, שלגבי מלוה כולי עלמא אית להו כרבי נתן – בין תנא קמא ובין רבי אליעזר מודים שבענין מלוה חל שיעבוד דרבינתן. אלא נחלקו בענין שכירות, כגון: ראובן שכר את שמעון לעשות לו מלאכה, ובא בעל חובו של שמעון לתבוע את ראובן שישלם לו את דמי השכירות המגיעים לו בחובו. וכדלהלן:

והכי, וכך נפרש את דברי הגמרא לעיל:

אליבא דרבי אליעזר אמרינן: "אלא לו" ולא לבעל חובו, והכתוב הוצרך לומר זאת, משום **דסבירא לן בעלמא כרבי נתן** – "בעלמא" היינו בשאר שכירות: שלדעת רבי אליעזר אף בשכירות מוציאין מזה [מראובן] ונותנין לזה [לבעל חובו של שמעון השכיר]. ולפיכך היינו אומרים שאף את ההענקה שמגיעה לעבד, מוציאים מן האודן ונותנים לבעל חובו של העבד.

ואתא "לו" ואפקיה, ובא הכתוב "לו" להוציא את דין הענקה משאר שכר שכיר, ולומר, שאין מוציאים את ההענקה מן האודן לבעל חובו של העבד.

"ואידך" – כלומר, תנא קמא, "בעלמא נמי" – פירוש: בשאר שכירות לא קיימא לן כרבי נתן, משום

ומכאן למדו רבנו תם ור"י שהלכה כרבי נתן.

אלא שלעיל הביאו תוספות שלש ראיות לכך שאין הלכה כרבי נתן. ור"י מתרץ על שלשת הראיות הללו:

א. לעיל הוכחנו שאין הלכה כרבי נתן, ממה שרבי שמלאי הוצרך לומר לאכסנאי לגנוב, כדי שבית דין ימכרוהו וישא שפחה כנענית. ומשמע, שאילו לא היה גונב, אלא מוכר את עצמו, לא היה רבו מוסר לו שפחה כנענית, ושלא כדברי רבי אליעזר.

ומאחר שאין הלכה כרבי אליעזר בזה, אם כן אף בענין הענקה אין הלכה כמותו, אלא כתנא קמא החולק על רבי נתן.

ועתה התוספות דוחים ראייה זו:

ומה שהבאתי, דמדלית הלכתא כרבי אליעזר בהא דרבו מוסר לו שפחה כנענית, הכי נמי נימא דלית הלכתא כוותיה בההיא דמעניקין לו, כשם שאין הלכה כרבי אליעזר במה שאמר רבו מוסר לו שפחה כנענית, כך אין הלכה כמותו במה שאמר שמעניקים לו –

אין זה ראייה: שהרי אפשר לדחות, ולומר: **דילמא בההיא**, שמא אמנם בענין שפחה כנענית, **אין הלכה כמותו.**

אבל באחריני, הלכתא כוותיה. בשאר הדברים המוזכרים בברייתא [יציאת שש, רציעה, והענקה] יתכן שהלכה כמותו, שאין הבדל בין מוכר עצמו למכרוהו בית דין.

ואם אכן בהענקה הלכה כרבי אליעזר, ממילא ההלכה כרבי נתן, שהרי רבי אליעזר סובר כמותו.

ועוד, דשמא גם בהא דאמר רבי אליעזר **דמוכר עצמו רבו מוסר לו שפחה כנענית נמי הלכתא כוותיה**, גם בזה הלכה כדבריו.

והא דנקט התם "זיל גנוב", והטעם לכך שהגמרא פירשה שרבי שמלאי היה אומר לאכסנאי לגנוב אינו משום שמוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה כנענית, אלא **לרווחא דמילתא נקט**, הגמרא נקטה כך כדי ליישב את הדבר לדברי הכל, **דמכרוהו בית דין, כולי עלמא מודו** [הכל מודים] **דרבו מוסר לו שפחה כנענית.**

ב. עוד הוכחנו לעיל שאין הלכה כרבי נתן, מאחר שרבי אליעזר סובר כמותו, ורבי אליעזר מתלמידי בית שמאי הוא, ומנודה הוא, ואין הלכה כדבריו.

ועתה התוספות דוחים ראייה זו:

לפיכך נאמר: "אם אדוניו יתן לו אשה" ללמד "לו" – ואפילו בעל כרחו.

"כי טוב לו עמך" – עמך במאכל עמך במשתה, ואמר רבי יצחק: מכאן שרבו מוסר לו שפחה כנענית.

"ה"ר אברהם אינו גורס כאן את הפסוק "כי טוב לו עמך".

אלא, גריס [גורס] כאן פסוק אחר: "כשכיר כתושב יהיה עמך" [ויקרא כה]. דמהתם ילפינן שמשם דרשו חכמים "עמך במאכל ובמשתה", "ב"תורת כהנים". ששם מסודרות הברייתו שנאמרו על הכתובים שבספר ויקרא.

אבל הפסוק "כי טוב לו עמך" נאמר בספר דברים [טו], והברייתות שנאמרו על ספר דברים מסודרות ב"ספרי". ובספרי לא דריש, ולא מצאנו בספרי שום דרשה מהפסוק "כי טוב לו עמך".

והטעם שלא דרשו זאת מהכתוב "כי טוב לו עמך", היינו משום דאין פסוק זה בלשון ציווי, אלא סיפור דברים בעלמא, (512) ואין ללמוד ממנו שום מצוה.

איזהו דבר שנוהג באיש ואינו נוהג באשה? הוי אומר: "זו רציעה". [מכאן שהנרצע יוצא ביובל].

מקשים תוספות: ואם תאמר: ואימא [ואמור]: "זו עבד שמכרוהו בית דין" [ופגע בו יובל בתוך שש שנים], דהרי מכירת בית דין לא שייך באשה דכתיב בענין מכירת בית דין [שמות כב]: "ונמכר 'בגנבתו'". ודרשו חז"ל בגניבתו – ולא בגניבתה!

מתרצים תוספות: ויש לומר, דאמנם מכירת בית דין אינה שייכת באשה, אבל מכל מקום שם "מכירה" נוהגת באשה.

כלומר, יש לכלול את כל העבדים שהשתעבדו על ידי כל סוגי המכירה בכלל אחד, ומאחר שאף האשה משתעבדת על ידי מכירה, לא איכפת לנו מכך שאין מכירתה נעשית על ידי בית דין, מאחר ושייך בה שם "מכירה".

אבל שם "רציעה" אינו נוהג באשה כלומר, אין שום אשה שמשתעבדת על ידי "רציעה" מכל סוג שהוא,

דהשכיר טרח בגופו, ולפיכך האדון חייב לשלם את שכרו לו בעצמו, ולא לבעל חובו.

ואם כן, לדעת תנא קמא אין צורך לומר שהאדון משלם את ההענקה לעבד עצמו ולא לבעל חובו, שהרי גם ההענקה באה בשכר שהעבד טרח בגופו, ודינה כדין שכירות.

אבל בבעל חוב [בהלואה], כולי עלמא אית להו דרבי נתן, הכל סוברים כרבי נתן, כדפירשתי. ולפיכך בענין הלואה בודאי הלכה כרבי נתן. (510)

ואידך אי מהתם הוה אמינא הני מילי מדעתיה, [– לדעת רבי אליעזר אין ללמוד שהאדון של העבד מוסר לו שפחה כנענית בעל כרחו מהכתוב "כי משנה שכר שכיר עבדך". מפני שהיה אפשר לפרש שהכתוב מדבר באופן שהאדון מסר לעבד שפחה כנענית מדעתו].

לכאורה קשה: הרי בעל כרחך הכתוב בא ללמד שהאדון מוסר לעבד שפחה כנענית אפילו בעל כרחו, שהרי אם תאמר שהכתוב מדבר מדעתו של העבד, אם כן יש להקשות:

מה בא הכתוב להשמיענו? הלא כבר נאמר בפרשת משפטים [שמות כא]: "אם אדוניו יתן לו אשה" וגו'. ומוכח מהפסוק שמדובר בשפחה כנענית! (511)

אלא בעל כרחך הכתוב מלמד שהאדון רשאי למסור לעבד שפחה כנענית אפילו בעל כרחו!

וכדי לתרץ על כך אומרים בעלי התוספות:

אף על גב דאם הפסוק מדבר מדעתו, אין בכך חידוש, שהרי מהכתוב "ואם אדוניו יתן לו אשה" כבר נפקא [נלמד] דין זה!

מכל מקום הוה אמינא, הייתי אומר שהפסוק חוזר על כך כאן בענין הענקה, דלהרצאת אדון קאתי, משום שהכתוב בא לרצות את האדון, שיעניק לעבדו בעבור שעבד אצלו גם בלילה. ולא בא הכתוב לחדש כאן דין חדש.

רק בשפחה כנענית שאינה יוצאת מרשות האדון ואף בניה משתעבדים לו, אבל אמה עבריה אינה נמכרת אלא על ידי אביה בקטנותה [מכילתא על שמות כא פסוק ז]. ועיין הערה 542 על הגמרא]. ויוצאת כשגדלה והביאה סימני נערו. ואף אינה ראויה ללדת בנים באותו זמן.

512. שנאמר שם: "והיה כי יאמר [העבד] אליך לא אצא מעמך [כעבור שש שנים], כי אהבך ואת ביתך, כי טוב לו עמך".

ועיין רש"י. ומסורת הש"ס, ומצפה איתן.

510. יש נפקא מינה להלכה בין תירוץ רבנו תם ור"י לבין תירוץ ה"ר נתנאל: לדעת רבנו תם ור"י – הלכה כרבי נתן בין בהלואה ובין בשכירות, אבל לדעת ה"ר נתנאל – בענין שכירות אין הלכה כרבי נתן מפני שרבי אליעזר סובר כדבריו. [וכן מוכח מדברי הש"ך פו ג]. הרמב"ם [מלוה ולוה ב ו] פסק כדברי רבי נתן, וכן פסק שלחן ערוך [חשן משפט פו א]. והאחרונים האריכו בהסבר דבריהם, עיין במפרשי הרמב"ם והש"ע. ועיין ספר בירורי השיטות.

511. בהמשך הפסוק נאמר: "האשה וילדיה תהיה לאדוניה". וזה שייך

והתוספות הניחו תחלה, שמדובר במוכר עצמו לישראל. כדלהלן:

פירוש: הגמרא אומרת שאם רבי דורש שכיר שכיר לגזרה שוה,⁽⁵¹⁵⁾ אם כן, נלמד מזה, **שיהא גם מוכר עצמו לישראל נגאל באלה** – בקרובים.

ומכאן הגמרא ניסתה להוכיח שרבי, שאמר מוכר עצמו לישראל אינו נגאל באלה, אינו דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה.

ומקשים התוספות: מה נרויח בכך שנאמר שרבי אינו דורש "שכיר" "שכיר" לגזרה שוה?

ורי **כי נמי לא ילפינן**, גם אם לא דורשים "שכיר שכיר" לומר שיהא מוכר עצמו לישראל נגאל באלה מנמכר לעובד כוכבים, מכל מקום, יש להוכיח שהנמכר לישראל נגאל בקרובים, ממקום אחר, וכדלהלן:

הגמרא לעיל [יד ב] אומרת, כי התנא שאינו דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה, לומד את דין מוכר עצמו לישראל ממוכר עצמו לגוי, משום שנאמר בנמכר לגוי "וכי תשיג" – האות ו' מחברת את האמור בענין נמכר לנכרי לאמור בענין נמכר לישראל.

ואם כן, לענין גאולת קרובים, **נילף** [נלמד] מ"וכי תשיג", שהאות וי"ו מוסיף את ענין הנמכר לגוי, על ענין ראשון של הנמכר לישראל, וילמד מוכר עצמו לישראל, שהוא נגאל באלה, מנמכר לעובד כוכבים!

ולפי זה קשה: האיך עלה בדעת הגמרא לומר, שרבי סובר שהנמכר לישראל אינו נגאל בקרובים, מפני שאין דורשים "שכיר שכיר" לגזרה שוה? והרי גם מי שאינו דורש גזרה שוה, לומד את דין הנמכר לישראל מדין הנמכר לגוי, מ"וכי תשיג"!

ומתרצים התוספות: אמנם מוכר עצמו לישראל הוקש לנמכר לגוי, אבל, מכרוהו בית דין [לישראל] לא הוקש לנמכר לגוי.^(515/1) ולפיכך עבד שמכרוהו בית דין אינו

ולפיכך ראוי לפרש שהפסוק שאמר "איש" [ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו] מדבר בנרצע, ולא במכרוהו בית דין.

המשך דברי התוספות הוא הוספה מתוספות ישנים:

בתחילת הברייתא שנינו: "ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו", במה הכתוב מדבר? אי במוכר עצמו, הרי כבר אמור! אי במכרוהו בית דין – הרי כבר אמור!

לפיכך הברייתא מסיקה: הא אין הכתוב מדבר אלא בנרצע וכו'.

מקשים תוספות: **ותימה, דכיון דקרא לא משתמע אלא בנרצע** – מאחר שהגמרא מבארת שמהפסוק "איש" משמע שמדובר בנרצע [שאינו נוהג אלא באיש], אם כן, **למאי איצטריך למימר** מדוע התנא הוצרך לומר "אי במכרוהו בית דין הרי כבר אמור"? הרי גם לולא שנאמר דין היובל בענין מכרוהו בית דין, יש להוכיח מהפסוק עצמו שמדובר כאן בנרצע!⁽⁵¹⁵⁾

אמאי טו-ב

קאמר ומה מי שאינו נגאל באלה? – נילף "שכיר שכיר".

[רבי אמר, שהיה אפשר ללמוד שהנמכר לגוי יוצא בשש, בקל וחומר: ומה מי שאינו נגאל באלה [נמכר לישראל], נגאל בשש. נמכר לגוי, שנגאל באלה, קל וחומר שנגאל בשש. והגמרא רוצה להוכיח מכאן שרבי אינו דורש "שכיר שכיר" לגזרה שוה. שהרי אם דורשים גזרה שוה, נלמד שהנמכר לישראל נגאל בקרובים].⁽⁵¹⁴⁾

בגמרא לא התבאר מי הוא העבד "שאינו נגאל באלה": האם הוא מוכר עצמו לישראל, או מכרוהו בית דין.

513. עיין מהרש"א.

514. הטעם לכך שתוספות הניחו שמדובר במוכר עצמו ולא במכרוהו בית דין: מפני שאם נפרש שמדובר במכרוהו בית דין אזי יש להקשות את קושיית תוספות דלהלן "ואם תאמר היכי תיסק" וכו'. עצמות יוסף. [עיין להלן בהערה הבאה].

515. מאחר שהגמרא רצתה להוכיח מכאן שרבי אינו דורש "שכיר שכיר", אם כן קשה: מדוע רבי אמר "ומה מי שאינו נגאל בשש"? הלא לדעת תוספות מדובר במוכר עצמו, ובמוכר הרי לא נאמר בתורה שהוא יוצא בשש! ואמנם, דעת רבי אלעזר לעיל [יד ב] שדורשים "שכיר שכיר" ללמד שאף מוכר עצמו יוצא בשש, אבל לדעת רבי הגמרא הבינה כאן שאין דורשים "שכיר שכיר". ואם כן בעל כרחך לדעתו אין מוכר עצמו יוצא בשש, וכדעת חכמים לעיל

שם!

ותירץ מהרי"ט: אף חכמים שחלקו על רבי אלעזר ואמרו "מוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש", מודים שהמוכר עצמו סתם יוצא בשש, ורק אם פירש שרוצה להמכר ליותר משש בידו לעשות כן, ועיין שם מקור לדין זה.

ודבריו נכונים לדעת רש"י יד ב [כפי שפרשוהו רוב האחרונים, ראה הערה 554 על הגמרא] אבל הריטב"א שם סובר שהמוכר עצמו סתם אינו יוצא בשש אלא ביובל. [עיין בהערה הנ"ל על הגמרא]. ועיין מהרש"א.

515/1. "וכי תשיג" מחבר את פרשת הנמכר לגוי לפרשת מוכר עצמו שנאמרה קודם לכן. אבל מכרוהו בית דין אינו מוכר שם כלל. כמבואר בתוספות בסמוך.

נגאל בקרובים.

ולפי זה יש לפרש, דרבי עביד [עושה] קל וחומר ממכרוהו בית דין, שהוא לא הוקש לנמכר לגוי, שהרי אינו כתוב בפרשה למעלה בסמוך לנמכר לעובד כוכבים, ולפיכך הוא אינו נגאל בקרובים.

וכך אמר רבי: "שיכול, והלא דין הוא" – שנלמד את הנמכר לגוי ממכרוהו בית דין לישראל, בקל וחומר:

"ומה מי שאינו נגאל באלה [בקרובים] – דהיינו מכרוהו בית דין – נגאל בשש. זה [הנמכר לגוי], שנגאל באלה, אינו דין שנגאל בשש?!"

לסיכום: בתחלה התוספות הבינו שהאמור – "ומה מי שאינו נגאל באלה" מתייחס למוכר עצמו לישראל. ובתירוץ פירשו התוספות שמדובר במכרוהו בית דין.⁽⁵¹⁶⁾

ועתה מקשים התוספות על כך:

ואם תאמר: היכי תיסק אדעתין דנילה, איך עלה בדעתנו שאפשר ללמוד שעבד אשר מכרוהו בית דין נגאל בקרובים, מנמכר לעובד כוכבים בגזרה שוה ד"שכיר שכיר"? הרי יש לדחות זאת מסברא, וכדלהלן:

הגמרא לעיל [בעמוד א] אמרה, שאין ללמוד מגזרה שוה "שכיר שכיר" כשם שמוכר עצמו יוצא ביובל כך גם מכרוהו בית דין יוצא ביובל, מפני שיש סברא לומר

שעבד שמכרוהו בית דין ראוי לקנסו שלא יצא ביובל, כיון שהוא עבר על איסור "לא תגנוב" [שהרי בית דין מכרוהו משום שגנב].

ואם כן, איך אפשר ללמוד שעבד שמכרוהו בית דין נגאל בקרובים, מנמכר לגוי? הא אמרת דיש סברא לומר לגבי מכרוהו בית דין דליקנסיה משום דעבד איסורא [שיקנסוהו משום שעבד איסור], הלכך, ראוי לקנסו אותו שלא יצא בגאולת קרובים!⁽⁵¹⁷⁾ ⁽⁵¹⁸⁾

ומתרצים התוספות: דבתר דגלוי קרא לעיל, אחר שהגמרא לעיל הסיקה שהכתוב גילה שעבד שמכרוהו בית דין יוצא ביובל, אף על גב דעבד איסורא, כדמפרש [שנאמר "ושב אל משפחתו"], אם כן משמע, שאין לקנסו עבד שמכרוהו בית דין. אלא יש להשוות את דינו לדין עבד שלא עשה איסור.

ולפיכך, הוה בעי למילף, רצתה הגמרא ללמוד מגזרה שוה "שכיר שכיר", שעבד שמכרוהו בית דין יגאל באלה, למרות שהוא עשה איסור.⁽⁵¹⁹⁾

וכל זה מדובר אי לאו קרא, לולא שנאמר בנמכר לעכו"ם: "יגאלנו" – לזה ולא לאחר.

[אבל למסקנא נאמר "יגאלנו" ללמד שדוקא הנמכר לגוי נגאל בקרובים, אבל הנמכר לישראל אינו נגאל בקרובים].

ומוסיפים התוספות ומקשים קושיא אחרת על דברי הגמרא:

פוגעים במכירתו עבור הגנבה. מפני שלא יתנו מספיק דמים בעבורו. [מהרי"ט בהסבר ראשון וחזון איש, עיין בהערה הנ"ל על הגמרא].
[ביאור נוסף תמצא במהרי"ט שם].

לפי הדרך הראשונה קושיא תוספות כאן מובנת בפשטות, שהרי מכח סברא אלימא יש לדחות גזרה שוה.

ולפי הדרך השניה צריך לומר שגם גאולת הקרובים פוגעת בדין "ונמכר בגנתו", מפני שהקונה מפחית מן המחיר בגלל שיועד שהקרובים יוכלו לגאול ממנו את העבד. [חזון איש, ועיין מהרי"ט].

519. קשה: עבד שמכרוהו בית דין יוצא בשש שנים. ומכאן יש ללמוד שהכתוב לא קנס אותו על דעביד איסורא, ואם כן מדוע הכתוב הוצרך לומר שהוא יוצא ביובל? [וכן: מדוע תוספות הוצרכו ללמוד יציאת קרובים מיציאת יובל ולא למדו זאת מיציאת שש?]

ויש לומר: יציאת שש נאמרה בפירוש בענין עבד שמכרוהו בית דין, ואם כן מלכתחילה הכתוב "ונמכר לגנתו" לא דיבר אלא על מכירה לשש שנים. ואין ללמוד מכאן ליציאות אחרות שלא הוזכרו בתורה בענין מכרוהו בית דין. אבל יציאת יובל נאמרה במוכר עצמו ולא במכרוהו בית דין, אלא שהכתוב "ושב אל משפחתו" מגלה שיציאה זו שייכת גם במכרוהו בית דין. ואם כן יש ללמוד מכאן שהכתוב הוזה את יציאת עבד שעשה איסור לעבד שלא עשה איסור. למרות שבענין מכרוהו בית דין עצמו לא הוזכרה יציאה זו. ולפיכך יש ללמוד מכאן שאין לחלק בשום מקום בין יציאת עבד שמכרוהו בית דין לעבד אחר מכח הסברא "דעביד איסורא".

516. בהוה אמינא הגמרא לא ידעה שדורשים "יגאלנו" – לזה ולא לאחר, והגמרא סברה שמכרוהו בית דין אינו נגאל בקרובים מפני שרבי לא דרש "שכיר" "שכיר". אבל מוכר עצמו נגאל בקרובים שנאמר "וכי תשיג".

ולמסקנת הגמרא נאמר "יגאלנו" – לזה ולא לאחר. ובין מוכר עצמו לישראל, ובין מכרוהו בית דין אינו נגאל בקרובים.

517. מדברי תוספות משמע שהמוכר עצמו לגוי לא עשה איסור. אבל מהרי"ט בן לב מסופק אם יש איסור בדבר. ואם נאמר שאף הנמכר לגוי עשה איסור צריך לפרש את דברי תוספות כיון שאין איסור מכירת עצמו לגוי חמור כמו האיסור שעבר עבד שמכרוהו בית דין דהיינו איסור "לא תגנובו", [עצמות יוסף להלן על תוספות ד"ה אמר קרא בקטע המתחיל "ודע שהרב מוהריב"ל נסתפק". ועיין פני יהושע וספר המקנה].

והמאירי כתב [טו א ד"ה כבר ביארנו שמי שאין לו] שאסור לאדם למכור את עצמו לגוי או לגר תושב.

518. האחרונים הסבירו את פירכת הגמרא לעיל "דעביד איסורא" בשתי דרכים:

א. מכח סברא אלימא אפשר לפרוך גזרה שוה. [עצמות יוסף, ועיין הערה 583 על הגמרא].

ב. אמנם מכח סברא אין לפרוך גזרה שוה, אבל "עבד איסורא", היינו שנאמר בתורה "ונמכר בגנתו", ואם נאמר שיצא ביובל הרי אנו

ואם תאמר: אכתי היכי בעי למילף, עדיין⁽⁵²⁰⁾ יש להקשות, האיך הגמרא רוצה ללמוד מ"שכיר שכיר" שנמכר לישראל יגאל באלה, בקרובים, מנמכר לעובד כוכבים?

הרי יש לפרוך זאת, ולומר:

מה לנמכר לעובד כוכבים, דין הוא שיגאל באלה כדי שלא יטמע בין העובדי כוכבים. אבל נמכר לישראל, שאין לחשוש שיטמע בין עובדי כוכבים, לא נאמר בו שיצא באלה!⁽⁵²¹⁾

ומתמצים התוספות: ויש לומר, דהאי סברא שהסברא הזאת שהזכרנו בקושיא – "שלא יטמע", אינה כתובה בתורה,⁽⁵²²⁾ ולכן אין לסתור גזרה שוה מהך סברא מכח סברא זו,⁽⁵²³⁾ כי יש לומר, שאין טענה זו מספקת כדי לדחות מכחה לימוד של גזרה שוה.⁽⁵²⁴⁾

אמר קרא "יגאלנו".

יגאלנו לזה ולא לאחר, מכאן שנמכר לישראל אינו נגאל על ידי קרובים.

הקשה ה"ר מאיר: למאי דסלקא דעתין דלא ידעינן מיעוטא האי יגאלנו, לפני שידענו את המיעוט "יגאלנו" לזה [לנמכר לגוי] ולא לאחר [לנמכר לישראל], נקטה הגמרא שרבי לא דרש "שכיר שכיר" לגזרה שוה, ולפיכך, אין הנמכר לישראל נגאל באלה [בקרובים].

וקשה: אמאי לא יליף, מדוע רבי לא למד מקל וחומר, שעבד שמכרוהו בית דין⁽⁵²⁵⁾ יהיה נגאל באלה:

523. אבל "במה מצינו" אפשר לדחות מכח סברא זו כמבואר בתוספות לעיל [ב א ד"ה בפרוטה]. עצמות יוסף.

524. סברת התוספות קשה.

ויש לבאר את דבריהם על פי דברי חזון איש [הנ"ל הערה 518]: אין לפרוך גזרה שוה מכח סברא, שהרי הגזרה השוה המוזכרת כאן היא מופנה משני צדדים, ואין משיבין [טוענים] עליה. ומה שהגמרא רצתה לפרוך את הגזרה השוה מכח הטענה "דעביד איסורא", יש לומר שכונת הגמרא לומר שיש לפרש את הכתוב "ונמכר בגנתו" שימכר בשווי כל גניבתו, ולפיכך לא יצא ביובל או בקרובים, מפני שהיציאות הללו מפחיתים את שווי מכירתו, ויתכן שעל ידי כך לא יוכל לשלם את שווי גניבתו.

ותוספות קוראים לזה "סברא הכתובה", כלומר: לאחר שנראה לנו מסברא שאין העבד יוצא בכך, הרי זה כאילו כתוב בפירוש בתורה "ונמכר במלוא שווי גניבתו, ולא יצא ביובל או בקרובים". אבל הסברא שלא יטמע אינה שייכת בשום פנים לכתוב "ונמכר בגניבתו", ובודאי אינה כתובה בתורה. ואין לפרוך גזרה שוה מכח סברא שאינה כתובה [ועיין קובץ שיעורים].

[ובספר המקנה לעיל בעמ' א ד"ה בתוס' ישנים, פירש את תירוך התוספות בדרך מחודשת. ומדברי עצמות יוסף המובאים בהערות 518 ו-517 ומהאחרונים, משמע שלא כדבריו].

525. לפי מסקנת תוספות בדיבור הקודם רבי דבר בעבד שמכרוהו בית דין ולא במוכר עצמו.

ולעת עתה הגמרא לא ידעה שדורשים "יגאלנו" – לזה ולא לאחר, אלא, הגמרא חשבה שרבי לא דרש "שכיר" "שכיר" לגזרה שוה. ולפיכך עבד שמכרוהו בית דין אינו נגאל בקרובים.

אבל, מוכר עצמו אכן נגאל בקרובים, שהרי נאמר "וכי תשיג" ו' מוסיף על הענין הראשון וילמד הענין העליון [מוכר עצמו לישראל] מן התחתון [ממוכר עצמו לגוי].

לפיכך, תוספות הקשו שנלמד שמכרוהו בית דין נגאל בקרובים. אבל במוכר עצמו לא קשה כלל, שהרי אכן לפי הבנת הגמרא בהוה אמינא – מוכר עצמו נגאל בקרובים.

[ולמסקנת הגמרא דורשים "יגאלנו" לזה ולא לאחר, ולפי זה בודאי בין מוכר עצמו ובין מכרוהו בית דין אינו נגאל בקרובים].

[על פי חזון איש סי' קמח על טו א, בסוגריים, בתוספת הסבר. ודבריו יובנו היטב לשיטתו שהובאה בהערה הקודמת. ועיין תירוך אחר במהרי"ט כאן].

520. יתכן שהלשון "אכתי" [עדיין] מרמזת שהיה מקום לתרך קושיא זו על פי התירוך שכתבו תוספות לעיל ותוספות שוללים זאת. ויש לפרש זאת על פי דברי עצמות יוסף המובא להלן בהערה הבאה.

521. מכח הסברא "שלא יטמע בין עובדי כוכבים" היה אפשר לומר שרק מטעם זה הנמכר לגוי יצא ביובל, אבל עבד שמכרוהו בית דין לא יצא ביובל, שהרי אין שייך בו החשש "שלא יטמע".

ואם כן קשה: לאחר שהגמרא הסיקה שהכתוב גילה שעבד שמכרוהו בית דין יוצא ביובל למרות שאין שייך בו החשש שמו יטמע, אם כן משמע שהתורה לא התחשבה בסברא זו, כשם שתוספות כתבו בתירוצם לעיל [לענין סברת "עביד איסורא"], ואם כן מה הוקשה לתוספות כאן?

יש לומר: פרשת יובל נאמרה במוכר עצמו לישראל, ובודאי אין שייך בו סברת "שלא יטמע". ואם כן לא היה עולה בדעתנו לומר שמכרוהו בית דין לא יצא ביובל מפני שאין שייך בו "שלא יטמע", ונמצא שכשנאמר דין יובל במכרוהו בית דין אין בזה שום גילוי נגד סברת "שלא יטמע", [שהרי היה אפשר ללמוד שעבד שמכרוהו בית דין יוצא ביובל ממוכר עצמו ואין לפרוך זאת בסברת "שלא יטמע". והטעם שאין למדים את יציאת יובל ממוכר עצמו היינו רק משום שעבד שמכרוהו בית דין עבד איסורא כמבואר בגמרא].

אבל, בענין שאלת תוספות הקודמת – שנאמר שמכרוהו בית דין אינו נגאל בקרובים משום דעביד איסורא, כנגד סברא זו יש להוכיח מיציאת יובל, שהרי מכח טענה זו היה ראוי לומר שאינו יוצא אף ביובל, שהרי עשה איסורא, ובכל זאת הכתוב אמר שיצא ביובל. ומכאן שהכתוב גילה לנו שאין מתחשבים בסברת "עביד איסורא" [תירוך שני בעצמות יוסף. ע"ש. ועיין ספר המקנה לעיל בעמוד א ד"ה בתוספות ישנים].

522. על פי עצמות יוסף טו א ד"ה מאן [בסוף הקטע השלישי המתחיל "ונראה דהוה סליק אדעתא האי"].